

bodo storili!), seveda ne moremo pričakovati, da bo razloček med pogovorno in knjižno izreko izginil in tudi izreka ne bo naravna vse dotlej, da se zbližata. Nekaj takega se je že zgodilo v Franciji, kjer so pod vplivom tiska, šole in vojaške službe narečja že domala izginila, in razvoj v to smer opažamo tudi pri nas. Anglosaški svet si pomaga deloma s slangom, Nemci pa z narečnim govorom. Novi »skupni« jeziki, ki se že oblikujejo, seveda ne bo knjižni, pač pa se mu bo močno približal.

Ker ne utegnemo čakati, dokler se razločki ne zabrišejo in zmanjšajo po naravnem razvoju, moramo pač pogovorni jezik v neki obliki utrditi, ustanoviti zanj pravila. To je seveda treba storiti tudi za druge pokrajine slovenske zemlje, ne samo za Ljubljano, zlasti za Štajerce, Primorce in Gorenjce. Naj tako potrebo pokažem na nekaj zgledih:

Gorenjcu ne bo zvenelo domače, če bo rabil leto, jabolko, na otoku, enemu kmefu, v košu, po životu, na konju, na gnoju, vrata, ker je vajen domačega let, jabuk, na otók, enmo kmét, v kôš, po žvót, na gnôj, urata.

Štajercu bo prisiljen vsak polglasnik (mislim na vzhodne) in vsak u, ker pravi megla, praf, nesa. Nemogoč mu je izgovor krej, ker ima spirantični j.

Vprašanje zase je izgovor lj, nj; Gorenjec bo rekel kona, Kraševce konja, Dolenjec kojna, koja.

Eno skupno pravilo pa lahko postavimo za vsak pogovorni jezik: pisec mora paziti, da rabi ljudske besede in ne knjižnih, papirnatih. Tako se bo približal govorjeni besedi.

Če me sedaj vprašate, kakšnega mnenja sem sam, bi vam odgovoril takole: Pogovorna izreka se mi zdi za določene primere neogibno potrebna. Njene zakone je treba ustanoviti, pri tem naj odloča soglasje praktikov in jezikoslovcev. Pogovorni jezik je vsaj danes še različen v raznih kulturnih žariščih. Nadalje je treba ugotoviti, kdaj in ob katerih priložnostih se sme rabiti. Vsekakor pa ostane zborna izreka simbol slovenske narodne enotnosti, zato jo moramo še skrbneje gojiti kakor doslej, pač pa je mogoče, da se v nekaterih primerih poenostavi.

Ivan Graienauer

NEKAJ NOVEGA O RATEŠKEM (CELOVŠKEM) ROKOPISU

Pred 25 leti sem se v prvem delu »Poglavja o srednjeveškem slovenskem pismenstvu« (ČJKZ 8, 1931, 68—102) bavil z besedili, zapisanimi v tako imenovanem Celovškem rokopisu — danes bi dejali rajši, da je Rateški — in pokazal, da prvotna obrazca očenaša in vere izhajata še iz 8. stoletja. Skliceval sem se pri tem na cerkveno zakonodajo Karla Velikega, to je na Admonitio generalis iz leta 789 in na achenske kapitulacije od 801 dalje, pa tudi na ostanke prvotnega besedila v Rateškem rokopisu. V očenašu je to predvsem prošnja »přidi bogastvu tvoje«, ki je iz časa, ko slovenščina še ni imela besede kralj, ne kra-

ljestvo, saj je kralj slovenska oblika imena Karl' (Veliki); v veri pa je to člen »sejde k desnici boga očeta vsemogočiga« (kar je pisec pokvaril v sejdí...) s sporednicama v stari nemščini in v stari cerkveni slovanščini. Sklicevanje na Karlovo zakonodajo se je prav v zadnjem času še potrdilo, ko je Bogo Grafenauer (Zgodovina slov. naroda II, Kmečka knjiga, Lj. 1955, str. 41 s) ugotovil, da ji lastniške cerkve v Pribinovi in Kocljevi Panoniji natančno ustrezajo. Karel svojih kapitularjev ni izdajal, da bi jih ljudje ne slušali, tudi ne na skrajni meji države.

Zdaj je prišel čas, ko je mogoče kaj več povedati tudi o nastanku in zgodovini samega rokopisa. Od Gr. Kreka smo zvedeli (Kres I, št. 3, 173 ss), da je konec leta 1880 naletel nanj varuh Koroškega zgodovinskega društva v Celovcu baron Hauser v nekem predalu z latinskimi rokopisi, predvsem iz Millstatta, lično pisanimi in z izrisanimi barvastimi začetnicami. Pergamentni list (v 4°), popisan na eni strani z gotsko knjižno minuskulo s tremi barvastimi začetnicami, je bil nekdanji zadnji list večje knjige, pa so ga odtrgali — to »se mu pozna na levi strani, ki je baš tam silno oškrbljen«; list so pozneje po dolgem upognili in popisali na zunanji strani od leta 1467 dalje z latinskimi zaznamki bratovščine sv. Marije in nekega apostola v Ratečah, ga rabili »za zavitek kakovih drobnih posameznih listov«, zato je slovensko besedilo dobro ohranjeno, druga stran pa »silno zamazana in odrgnjena ter pisava obleдела ali tu in tam čisto nič več razločljiva«. O spomeniku samem je Gr. Krek pokazal, da ga je nekdo, ki ni znal dobro slovensko, po predlogi prepisal (178), o jeziku pa je sodil, da je gorenjščina z znakom rezijanščine (našen nam. našim) — mi bi dejali ziljščine — in dolenjščine (sejdí, za kar da bi bilo prav sidí), česar si ni mogel razložiti. Po paleografskih znamenjih je stavil rokopis »v prvo četvrt ali, da čim gotovejše postopam, v prvo tretjino petnajstega stoletja« (175; na str. 188 pravi splošneje »v početku petnajstega stoletja«). K. Glasser (I, 69) je še previdneje dejal: v prvi polovici XV. stoletja. Krekovo datiranje sem prevzel tudi jaz v Kratki zgodovini slov. slovstva (¹1917, 23, ²1920, 40); v ČJKZ 8, 69 sem to okrajšal v »ok. 1430«.

Kako je vse to treba povezati, da bi dobili podobo, kako in kje je rokopis nastal, kako in kje se je rabil, kdaj in zakaj se je iz rabe izločil, vsega tega še nismo uganili.

Nov moment je napovedal Maks Miklavčič, ko je v disertaciji »Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave« (GMS 25-26, 1944-45, 32) o Ratečah na Gorenjskem dejal: Naseljenci rateške cerkvene soseske so gotovo prišli s Koroškega, saj jih že govor razodeva, da niso v sorodu z drugimi Gorenjci. Štiri vidimirane listine¹³³ pričajo o njihovi župnijski pripadnosti k D. M. na Zilji, ki je prenehala leta 1390, ko je rateško sosesko prevzel župnik iz Kranjske gore po posebni, po patriarhu potrjeni pogodbi iz rok ziljskega župnika Henrika Mayra.« V 133. op. dodaja: Škof. arhiv v Lj., zbirka listin. Vidimus škofa Sigismunda Lamberga s podpisom notarja Johannesa Yssenhausena 1467. jan. 28. Glavna pogodba 1390 nov. 12., patriarhova potrditev 1390 dec. 8.

Pa v tistem razgibanem času — GMS 25—26 je izšel 29. septembra leta 1945 — nam je šlo Miklavčičevo sporočilo kar mimo ušes. Saj rateški govor sem slišal s svojimi ušesi, o sorodnosti borovskega govora od Belice nad Dovjim do rateškega razvodja je že pred 60 leti pravil zgodaj umrli gimnazijec iz Kranjske gore Fr. Pečar na platnicah Doma in sveta 1895 (št. 2, platnice, str. a). Prav nazorno pa nam je postavil to pred oči Tine Logar v SR V—VI, 1954 (145—149), ki je Miklavčičevo ugotovitev o naselitvi s Koroškega, z Rateč raztegnil na vse borovsko področje (147—148), na Dovjem pa je ugotovil vpliv freisinških naseljencev z Dolenjskega. Kulturnohistorični pomen povezave Rateč z beljaško prafaro pri Mariji na Zilji, Rateč in Kranjske gore z Rateškim rokopisom pa mi je sinil šele, ko mi je akad. univ. prof. dr. Milko Kos po izidu svoje nove Zgodovine Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja (MS v Lj. 1955) podaril preboj svojega prepisa dokumenta, ki ga je bil v Škof. arhivu v Ljubljani odkril Maks Miklavčič in ga v GMS naznanil, pozneje pa mi je dal še prepis o izročitvi varuštva nad posestvi kranjskogorske cerkve grofom Ortenburškim v letu 1326; za vse naj mu bo prisrčna zahvala.

Zdaj šele mi je vstala pred očmi podoba zgornje savske doline, ležeče med gorenjsko kotlino in ziljsko dolino, ki je dotlej ni bilo mogoče razbrati. Jožef Lavtizar je bil v Zgodovini fara v dekaniji Radolici (Lj. 1897, 43 in 130) sporočil z Breznice in od Fužin za Ratečami izročilo, da so mrličje iz Zgornje doline nekdanj pokopavali (pri sv. Klemenu) na Rodinah; v Fužinah je to v zvezi s pregovorom, da si je mož že grede od pogreba prve žene vzel drugo, na Breznici s pripovedko o napačni krsti: ko so po mrazu in brezpotici mrliča, shranjenega v skrinji na podstrešju, lahko odpeljali k fari, so najprej pokopali po pomoti skrinjo s suhimi hruškami. Res imenujejo zgodovinski viri leta 1163 župnika Engelprechta S. Clementis (Kos, Gradivo IV, št. 462), ok. leta 1173 pa Herwiga župnika pri Sv. Klementu (tam št. 543). Temu izročilu in zgodovinskemu dejstvu pa se zdi, da ostro nasprotuje, da je oglejski patriarh Ludovik della Torre šele 30. novembra 1362 izročil radovljiškemu župniku Henriku in njegovim naslednikom dušno pastirstvo v Zgornji dolini, kjer da so šele tedaj v dotlej neobljudenih in neobdelanih močvirjih in gozdovih na novo nastale mnoge naselbine in so močvirja spremenili v rodovitne njive; k cerkvam, zdaj tam pozidanim, v Kranjski gori, na Dovjem in drugod, naj pošlje vikarje. (J. Gruden, Zgodovina slov. naroda, 252.)

Sigismundov vidimus v zvezi z Logarjevimi ugotovitvami to navidezno nasprotje pojasnjuje. V času, ko so bili grofje Ortenburški roidskega župnika preselili bliže k svojemu Lipniškemu gradu, v Radovljico, ter spremenili staro farno cerkev sv. Klemenà v podružnico, se je zveza med »novo« faro in Zgornjo dolino zrahljala in naposled pretrgala; za tamošnje naseljence, ki so prišli s Koroškega, pa so začeli skrbeti iz njihovih domačih prafara na Koroškem, verjetno predvsem od Št. Janža na Zilji in njene hčerne fare sv. Jurija v Klostru, proti Srednjemu vrhu in proti Belšici pa tudi od D. M. na Zilji in Brnice. Zaradi lažjega pokopavanja mrličev so tedaj nastale prve podružnice, najprej, vsaj še v 13. st., v Ratečah (prezidana rabi ta romanska cerkev sv. Tomaža

apostola še zdaj za pokopališčno cerkev), pred letom 1326 pa tudi v Kranjski gori. Po usadu z Dobrača, ki je ob silnem potresu 25. januarja 1348 s Št. Janžem vred podsul na dve uri hoda 17 poddobraških vasi, je prevzela šentjansko dediščino vzhodna soseda, prafara pri Mariji na Zilji s svojo černo faro sv. Mihaela na Brnici. Dve desetletji poprej pa so stopili na tla Zgornje doline tudi grofje Ortenburški. Po regestu neke zdaj založene listine drž. arhiva na Dunaju (prepisal M. Kos) je dne 18. aprila 1326 Jurij z Gutenberga (nad Bistrico pri Tržiču) postavil grofa Albrehta z Ortenburga za varuha nekih posestev, podarjenih cerkvi v Kranjski gori. Od tedaj se je povečalo naseljevanje Zgornje doline z gorenjske strani in Ortenburžani so poskrbeli, da so se ti kraji leta 1362 do Kranjske gore spet združili z gorenjsko prafaro, zdaj radovljiško. Rateče s sosesko, h kateri je spadalo tudi Korensko sedlo s Podkorenom in kraj, kjer so nastale v začetku 15. stoletja Fužine, so ostale še pri Mariji na Zilji.

Zdaj, ko je dobila Kranjska gora stalnega duhovnega pastirja, se je začelo med duhovniki z Zilje, ki so oskrbovali Rateče, in vikarjem v Kranjski gori ter njegovimi pomočniki sožitje in sodelovanje, iz katerega je nastal Rateški rokopis. Ponazarjajo nam pa to listino o prenosu Rateč s sosesko iz ziljske fare h kranjskogorski, predvsem pogodba o predaji in patriarhovo potrdilo. Uspešno dušnopastirsko delo v Ratečah je ovirala velika oddaljenost od farne cerkve pri Mariji na Zilji — kakih pet ur hoda (do Radovljice pa je bilo kakih deset ur) — zlasti pa visoke gore, pogosta neurja z nalivi in povodnjimi, pozimi pa mráz in snežni zameti, tako da so »v preteklih časih«, to je, preden je prišel v Kranjsko goru stalni duhovni pastir, neredko otroci umirali brez krsta, odrasli brez zakramentov. Pomoč, ki so jo ob takih priložnostih zdaj (in articulo mortis) nudili Ratečanom duhovniki iz Kranjske gore, so čutili tako Ratečani kakor duhovniki z Zilje kot veliko olajšavo.

Predstojnika ziljske in kranjskogorske farne cerkve sta se zato že kmalu začela posvetovati glede stalnega prenosa rateške podružnice in soseske h Kranjski gori — pogodba z dne 12. novembra 1390 govori o dolgotrajnih posvetovanjih. Težava je bila z odškodnino, ki jo je zahteval za ta odstopec uživalec ziljske župnijske nadarbine, kanonik več škofij, doktor in dunajski profesor cerkvenega prava Markvard z Randecka, pač sorodnik tedaj že umrlega oglejskega patriarha istega imena (1365—1381), pa je kranjskogorski vikar kajpak ni zmozel. Priskočil mu je radovljiški grof Friderik z Ortenburga, ki je bil pripravljen, da jo založi. Tako se je predstojniku ziljske farne cerkve Henriku Mayru naposled posrečilo, da je mogel 13. maja 1390 v soglasju z gospodom Markvardom v njegovi dunajski stanovanjski hiši notarsko pooblastiti videmskega kanonika Burkharda z Wildenecka, da se sam ali po pooblaščenju pogodi s patriarhom, njegovim namestnikom ali pooblaščenecem glede odstopa rateške podružnice, z grofom Friderikom z Ortenburga pa glede odškodnine. Pogodbo so nato sklenili 12. novembra 1390 v Lipniškem gradu, potrdil pa jo je 8. decembra 1390 patriarh.

Vzajemno delo ziljskih in kranjskogorskih duhovnikov v Ratečah je ustvarilo tla, iz katerih je vzrastle Rateški rokopis. Kako je nastal, nam

pripoveduje še danes njegovo besedilo. Jezik rokopisa nikakor ni, kakor smo doslej mislili, enotno, med ljudstvom govorjeno prehodno narečje med gorenjščino in ziljščino, ampak predstavlja mešanico raznorodnih jezikovnih elementov. Osnova mu je gorenjsko narečje, kajpada starejše stopnje — nenaglašeni končni -u v nom. acus., sing. neutr., n. pr. p o s v e č e n u, je predhodnik maskulinizacije nevtrov (Ramovš HG VII, 119, t. 13); primešan mu je dolenski drobci s é j d e z Dovjega (aor. popačen v sed. s e j d í). Drugi element so sporadične ziljske oblike, kajpada tudi starejše stopnje: našen (dalžnikom), današnje ziljsko našan (dužnikan); m a r t v e h, današnje ziljsko m r t v a h. Tretji element so napake, ki razodevajo slabo znanje slovenskega jezika in izvirajo od čistopisca.

Ta zmes je mogla nastati samo na en način. Skupno delo ziljskih duhovnikov in gorenjskih, poslanih iz Radovljice, je zahtevalo zaradi Ratečanov samih enotnih obrazcev vedno rabljenih molitev. Duhovnik z Zilje je naprosil tovariša iz Kranjske gore, da mu jih napiše: to je gorenjska osnova, dolenski drobci v stari aoristovski obliki kaže na Dovje. Ziljski duhovnik, doma verjetno iz zahodnega dela slovenske Zilje (končnica -n namesto -m je tam doma), je ta obrazec prepisal za lepopisca; prepisoval je skrbno, zato le dve besedi in dvakratni -šč- namesto gorenjskega -š- kažejo na njegov govor. Tretji element je vnesel v rokopis lepopisec, ko je besedilo napisal in narisal na predzadnjo stran večje knjige, verjetno misala.

Vse to nas vodi v čas od leta 1362 do 1390, verjetno v prvo dobo. S tem soglaša tudi paleografija. To je ugotovil s svojo analizo akad. dr. Milko Kos — objavila se bo v obširnejši razpravi.

Preostala zgodovina rokopisa je razumljiva. Ko so po izročitvi rateške cerkve in soseske odnesli inventar, ki je bil last ziljske cerkve, med drugim tudi dragoceni pergamentni kodeks z našim rokopisom, je ziljski pomožni duhovnik, ki naj bi bil ostal še dalje v Ratečah, a pod kranjskogorskim vikarjem, še vedno potreboval molitvenih obrazcev na zadnjem listu tega kodeksa — pri Zilji bi bili brez koristi — in je list odtrgal. Pozneje, ko te predloge pri skupni molitvi nihče več ni potreboval, so začeli rabiti zadnjo stran od leta 1467 do nekaj preko leta 1471 za zapiske bratovščine sv. Marije in (Tomaža?) apostola v Ratečah, pozneje za shranjevanje mlajših zapiskov. Zanimivo, da pod letnico 1467 in naslovom bratovščine na prvem mestu stoji ime velikega dobrotnika kranjskogorske cerkve Nikolaja, župnika v Naklem, ki je po dokumentu v Sigismundovem vidimus (16. maja 1364) kupil tej cerkvi kmetijo, da bi iz njenega činža župnik lahko skrbel cerkvi za večno luč. Ob letnici 1471 pa je zapisan Pavle, ki je bil pastir v Podkorenu in je umrl prvi dan po Blaževem, kar je bilo v ponedeljek LXXI°. Blaževo (3. februarja) je bilo tisto leto res v nedeljo.

Da je prišel Rateški rokopis naposled na Koroško in v predal v arhivu Koroškega zgodovinskega društva v Celovcu, se nam ob tesnih zvezah Kranjske gore in Rateč z Beljakom in Spodnjo Ziljo ne more zdeti čudno.